

Ю. В. АФАНАСЬЄВА

УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ БАГАТОДІТНИХ СІМЕЙ В УКРАЇНІ

Проаналізовано державну систему соціального захисту багатодітних сімей в Україні. Запропоновано шляхи її вдосконалення.

Ключові слова: людський капітал, соціальний захист, сім'ї з дітьми, багатодітна сім'я, соціальні пільги.

The system of social security of families with many children in Ukraine has been analyzed. The ways of advancement of the system have been suggested.

Key words: human capital, social security, family with children, family with many children, social privileges.

У сучасних умовах розвитку глобалізації та загострення проблем конкурентоспроможності національних економік розвиток людського потенціалу перетворюється на найважливіший ресурс суспільного прогресу. За індексом людського розвитку (ІЛР) Україна посідає 78 позицію зі 187 країн світу. Недостатній рівень освіти, поступове зниження рівня ВВП на душу населення, скорочення тривалості життя є причинами таких показників ІЛР та низького рівня накопичення людського капіталу в Україні. За останніми даними в нашій країні 2,2 % живе в багатомірній бідності та ще 1 % є вразливим до таких умов життя.

Відстань між багатими та бідними верствами населення з роками також збільшується, що призводить до чіткого розподілу на наявність передбачуваного середовища для перших та нестабільного докільця для других. Це напряму впливає на стан розвитку людського капіталу країни з огляду на кількість народжуваних дітей у родинах залежно від рівня добробуту. У сім'ях з належним достатком, як правило, виховуються одна або, щонайбільше, дві дитини. Це зумовлене бажанням та можливістю батьків надати своїй дитині якомога кращу освіту та умови життя, що позитивно впливає на людський капітал. У свою чергу, в сім'ях з низьким рівнем забезпеченості виховується стільки дітей, скільки може народити жінка. З точки зору демографії багатодітність є позитивним явищем, проте за теорією людського капіталу такі родини стають певним гальмом для розвитку суспільства.

Таким чином, першочерговою метою державної соціальної політики повинно стати створення умов для виховання та надання якісної освіти дітям у багатодітних сім'ях. Це, у свою чергу, автоматично призведе до покращення умов їхньої життєдіяльності та, як наслідок, до збільшення кількості таких родин, що стане одним з кроків у вирішенні демографічного питання.

За Законом України “Про охорону дитинства”, багатодітною сім’єю вважається така, що складається з батьків (або одного з батьків) та трьох чи більше дітей [2].

За даними Міністерства соціальної політики України, станом на липень 2012 р. загальна кількість сімей в Україні складала 16,9 млн. З них з дітьми налічувалось 6,4 млн родин, що на 11 тис. менше за попередній рік. Серед них сімей з однією дитиною нараховано 76 % від загальної кількості домогосподарств, з трьома дітьми – 2,4 %, а з чотирма і більше – всього 0,3 % та 0,1 % відповідно. Загальна кількість багатодітних сімей, за показаннями минулого року, становила 278 тис. У них виховується близько 941 тис. дітей. У 2011 р. багатодітних сімей було зареєстровано майже на 30 тис. менше, в них налічувалось 850 тис. дітей. Ситуація з попередніми роками також свідчить про тенденцію збільшення родин, які виховують більше трьох дітей [4]. Проте, за даними Держкомстату, кількість сімей без дітей постійно збільшується. Якщо в 1990-х рр. їх налічувалось 55,8 %, то вже в 2010 р. їх стало 62,2 %. [3].

Але наведена вище статистика не є втішною з огляду на те, що 80 % багатодітних сімей у наші дні знаходяться за межею бідності.

Видатки державного бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення, в тому числі і сімей з дітьми, в Україні в 2012 р. склали близько 4 % від ВВП. Незважаючи на постійне збільшення прожиткового мінімуму на дитину та допомоги при її народженні в нашій країні цей показник є в декілька разів нижчий порівняно з країнами ЄС. Найвищі витрати на соціальний захист зафіксовано в Данії (33,4 %), Франції (33,1 %), Швеції (32,1 %), Нідерландах (31,6 %) та Німеччині (31,4 %). Найнижчі – менш ніж 20 % – зареєстровано в Польщі, Естонії, Словаччині, Болгарії, Румунії та Латвії. У світовій практиці лише Мексика, Турція, Бразилія та Аргентина мало допомагають сім’ям з дітьми. Частка витрат на соціальний захист та допомогу в цих країнах не перевищує 5 % від ВВП [6].

З огляду на вищевикладене, можна говорити про низький рівень забезпеченості багатодітних сімей в Україні, про недостатню фінансову допомогу з боку держави, що свідчить про недосконалість системи соціального захисту таких сімей. Саме це зумовлює актуальність даної роботи.

До розгляду деяких аспектів соціального захисту населення зверталися вітчизняні та зарубіжні науковці, такі як: В. Антропов, Р. Корнюшина, Л. Смола, В. Чепінога, Г. Еспінг-Андерсен, А. Розеншон та ін. Велика увага в цих роботах приділялась соціальній політиці у сфері соціального захисту населення без детального вивчення проблем саме багатодітних сімей.

Метою дослідження є аналіз системи захисту багатодітних сімей в Україні з подальшим опрацюванням шляхів її вдосконалення.

За Конституцією, Україна є демократичною, правовою, соціальною державою [1]. Невід’ємною частиною соціальної держави є наявність дієвої системи соціального захисту малозабезпечених верств населення, серед яких одне з головних місць займають багатодітні сім’ї.

Діяльність будь-якої держави щодо багатодітних сімей полягає у створенні економічних, правових, соціальних умов для життя, задоволення потреб, матеріальному забезпеченні, розвитку та підтримки інституту сім'ї та пропаганди щодо повернення традиції багатодітності.

Проте майже всі держави світу, за винятком Китаю, Індії, Пакістану та ще декількох країн, останніми роками стикаються з проблемою скорочення народжуваності.

Зазвичай рівень народжуваності є домінуючим фактором у визначенні темпу прироста населення будь-якої країни. Порівняння коефіцієнту фертильності, тобто відношення кількості народжених дітей до однієї жінки, в різних державах дає можливість упевнитись у цьому. Даний коефіцієнт вказує на потенційні зміни у структурі населення країни. Коефіцієнт фертильності – 2,14 дитини на одну жінку, згідно з міжнародними нормами, – розглядається як коефіцієнт простого відтворення населення. Чим більший показник, тим менша можливість прокормити та виростити дітей у сім'ях з малим матеріальним достатком. Коефіцієнт фертильності менше двох дітей на одну жінку сприяє скороченню населення та його старінню.

Найбільший коефіцієнт фертильності зазначений в Конго (9,5). У Нікарагуа цей показник трохи менший – 8,2. У деяких країнах у 2012 р. зафіксовано близько 5–7 народжених дітей на одну жінку (Домініка, Малі). У більшості держав, серед яких Великобританія, Ісландія, Норвегія, Данія та інші, цей показник не добігає і відмітки 2. Україна займає 211 місце серед 222 країн, в яких вимірювся коефіцієнт фертильності. Показник у нашій країні дорівнює 1,3 [5].

Причин, які сприяють світовому падінню народжуваності, на наш погляд, є декілька. Перш за все, це глобалізаційні процеси, серед яких назвемо фемінізацію. Зростання ролі жінок у політичних, економічних і соціальних процесах напряму впливає на демографічну ситуацію країни. Зміна ролі жінки в суспільстві, прагнення стати рівною чоловіку змінює і її ставлення до першочергового природного покликання бути матір'ю.

У тих країнах, де релігія (насамперед буддизм, індуїзм, мусульманство) відіграє домінуючу роль над соціальними потребами та вимогами, кількість народжених дітей збільшується. Таке ствердження є справедливим і по відношенню до регіонів в межах однієї країни. Так, в Україні коефіцієнт фертильності в західних регіонах, які відомі своєю підвищеною релігійністю, є вищим за, наприклад, східні регіони. Відношення показників є таким – 1,8-1,9 в Рівненській, Закарпатській та Волинських областях до 1,2 в Луганській, Полтавській та Харківській областях.

Соціально-економічна криза, бідність, малозабезпеченість є ще однією причиною зниження населення в більшості країн світу. І Україна в цьому не є виключенням. Зниження життєвого рівня населення, невирішеність економічних проблем, соціально-психологічний дискомфорт, пов'язаний з відсутністю віри у швидкі зміни на краще, призводять до вирішення зменшення кількості дітей у

сім'ях. Необхідність виживання, проблеми безробіття та низької заробітної плати змушують населення знижувати задоволення потреби в дітях, в материнстві й батьківстві. Саме нівелювання зазначених причин лежить на плечах держави.

Правову основу соціального захисту багатодітної родини в Україні становлять закони України та нормативно-правові акти органів виконавчої влади. Серед найважливіших відзначемо такі: закони України “Про державну допомогу сім'ям з дітьми” від 21 листопада 1992 р. № 2811-ХІІ, “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям” від 1 червня 2000 р. № 1768-ІІІ, “Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії” від 5 жовтня 2000 р. № 2017-ІІІ, “Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 р. № 2402-ІІІ, Указ Президента України від 30 грудня 2000 р. № 1396/2000 “Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних родин неповних сімей”.

Зазначені законодавчі документи направлені на визначення складових соціального захисту дітей у тому числі і тих, які народжені в багатодітних сім'ях, але в них не зазначені механізми забезпечення цього захисту. Держава пропонує такі види соціального захисту багатодітних сімей:

- покращання житлових умов або надання в їхнє розпорядження житлових приміщень та/або земельних ділянок;
- надання пільг щодо плати за користування житловими приміщеннями, комунальні послуги, телефонні переговори;
- надання пільг на харчування в освітніх закладах, проїзд у міському транспорті, позашкільну освіту, медичне обслуговування та відпочинок;
- надання пільг на оплату податків;
- надання можливості дострокового виходу на пенсію матерям, у яких є більше п'ятох дітей.

Проте здебільшого всі ці пільги мають декларативний характер. Говорячи про покращання житлових умов багатодітним сім'ям, відомо, що позачергово отримують квартири чи окремі будинки сім'ї, в яких виховується дев'ятеро та більше дітей. Останніми роками запроваджено декілька програм із забезпечення квартирами багатодітних сімей, зокрема програма “Зігрій любов'ю дитину”. Однак ці програми направлені на надання житла лише сім'ям, в яких виховуються 10 і більше неповнолітніх дітей. Крім цього, реалізацією даних програм займаються виключно благодійні фонди та приватні організації (Фонд “Розвиток України” Рината Ахметова, Фонд Олександра Фельдмана тощо), а державні установи поки що стають осторонь.

До проблем, з якими стикається багатодітна сім'я в Україні, сьогодні можна віднести і отримання кредитів на придбання житла, земельних ділянок. Схеми надання пільгових кредитів потребують негайного вдосконалення. Проблема ускладнюється відсутністю житла необхідної площі на вторинному ринку, в той час як будівництво нових багатоквартирних будинків в основному заморожується та затягується.

Удосконалення потребує і схема надання субсидій на житлово-комунальні послуги. Робота державних та міських служб з цих питань є незадовільною та характеризується проявами бюрократії по відношенню до багатодітних родин.

Розглядаючи пільги безоплатного користування міським транспортом для багатодітних сімей, можна констатувати, що ця можливість фактично не реалізується. Причиною тому є недопрацювання механізмів користування цією пільгою (перевантаженість міського транспорту, малий час перебування транспорту на зупинках тощо).

Це ж стосується і пільг на медичне обслуговування та санаторно-курортний відпочинок. Перелік ліків, що входять до списку таких, які відпускають без рецепту, є обмеженим. Рівень корупції в медичних закладах ускладнює процедуру позачергового та безоплатного медичного обслуговування. У нашій країні зберігається та навіть є все більш поширеною система платних послуг.

Треба зауважити, що велика кількість батьків, які виховують трьох та більше дітей, не є обізнаними про їхні права та систему пільг. Це свідчить про низьку результативність роботи служб із соціального захисту населення.

З огляду на вищевикладене можна стверджувати про поступову втрату традиції багатодітності. Причинами тому назвемо зміну статусу жінок і ціннісних орієнтацій українців, розширення позасімейних інтересів, пропаганду нездорового способу життя, відсутність необхідності народжувати дітей як ознаки благополуччя тощо.

Виходячи з аналізу законодавчих документів та деяких проблем, з якими стикаються багатодітні сім'ї, можна констатувати наявність у нашій державі зближення багатодітних сімей до малозабезпечених. Це свідчить про низький матеріальний рівень і недостатність матеріального забезпечення з боку держави. Далі можна констатувати ускладнення можливості отримання соціальних пільг та відсутність диференціації багатодітних сімей, адже соціально-економічне становище сімей з трьома дітьми докорінно відрізняється від тих, в яких виховується десятеро та більше дітей.

Крім цього, однією з гострих проблем, що потребує уваги та вирішення перш за все з боку держави, є питання поширення негативного ставлення до багатодітності, що прирівнюється до “малозабезпеченості”, наявності “негарздів”.

Тому серед пріоритетних завдань соціальної політики України сьогодні стосовно багатодітних сімей можна назвати такі:

У законодавчих документах чітко визначити соціально-економічний та правовий статус багатодітних сімей. Проводити чітку диференціацію сімей за кількістю народжених у них дітей для надання подальшої державної допомоги.

На державному та регіональному рівнях треба створити програми з популяризації багатодітних сімей. Існує потреба в поширенні серед громадськості позитивного іміджу сімей з дітьми взагалі та розуміння цінності та важливості багатодітності. Для цього потрібно активно використовувати рекламні ролики за

участі багатодітних сімей, розмішувати бігборди із зображенням фотографій таких родин. Особливу увагу приділяти позитивному іміджу сімей, де виховуються від трьох до п'яти дітей.

До обов'язків працівників управлінь праці та соціального захисту додати інформування членів багатодітних сімей щодо їхніх прав і переліку пільг та механізмів їх отримання.

Міністерству молоді та спорту України розробити брошури з інформацією про соціальну допомогу багатодітним сім'ям та розповсюдити їх серед державних установ. Для родин, які виховують більше трьох дітей, слід скласти та розповсюдити інформаційні буклети щодо державних соціальних пільг з наданням конкретних механізмів їх отримання та контактною інформацією про органи, які безпосередньо займаються цими питаннями.

Література:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Преса України, 1997. – С. 40.
2. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III // ВВР України. – 2001. – № 30. – С. 142.
3. Державний комітет статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Міністерство соціальної політики України. – Режим доступу : http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=146301&cat_id=146273
5. Central Intelligence Agency (US). – Режим доступу : <http://cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2127rank.html>.
6. Eurostat. – Режим доступу : http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Social_protection_statistics.

Надійшла до редколегії 15.05.2013 р.